

Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó **Etnikai migráció a Kárpát-medencében**

Tanulmányunk célja bemutatni a Magyarországra irányuló etnikai migrációt három megközelítésből:

(1) egyrészt áttekintjük azt a szakirodalmat, amely az elmúlt közel húsz évben a Kárpát-medencében élő magyarok térbeli mobilitásának folyamatait, volumenét, okait és következményeit feltárta, elemezzük e tudományos diskurzus megközelítéseit, főbb vitáit, érveit, ill. azt a módot, ahogyan ezek egy tágabb közéleti diskurzusba beépülnek Magyarországon és a többi érintett országban, illetve közösségben egyaránt.

(2) Kísérletet teszünk arra, hogy e migrációs mozgások „etnikus” elemét dekonstruáljuk, mindenek előtt annak vizsgálatával, ahogyan e külföldi származású magyarok mássága és azonossága különböző diskurzusokban létrejön – magyarságukra tehát nemcsak, sőt elsősorban nem is leíró értelemben tekintünk, hanem mint létrehozottra (achievement). Vizsgálatunkban talán éppen ez lesz újszerű, hogy a migráció vonatkozásában az etnicitást mint identitáspolitikát vizsgáljuk, amelynek aktorai a befogadó állam, a kibocsátó és befogadó társadalom elitje, a migránsok civil és egyházi intézményei, valamint az emberek maguk, akik migránsokként vagy valamely érintett társadalom tagjaiként tapasztalataikat, életüket ebben a narratív és kategoriális keretben beszélik el.

(3) Nem utolsó sorban pedig, az IDEA program céljainak megfelelően arra teszünk kísérletet, hogy az etnikai migráció kárpát-medencei – magyar – esetét egy olyan analitikus keretben helyezzük el, amelyben az általunk fontosnak ítélt szempontok előtérbe kerülhetnek és más esetekkel összehasonlíthatóvá válik. Meggyőződésünk szerint ezt a keret egy, a migráció kutatásba is beszűrődött módszertani nacionalizmussal szemben megfogalmazódott transznacionális szemlélet, amely ugyanakkor az etnicitás és a nacionalizmus mindennapi és diskurzív felépítéseinek módozataira is érzékeny.

Kérdések, megközelítések, meglátások

Magyar nyelvű és identitású emberek a Kárpát-medencében közel 13 millióan laknak, nagyobbik részük – kb. 10 millió ember – magyar állampolgár, kisebbik részük – 2,3-3 millió ember – a környező országok, Szlovákia, Románia, Ukrajna, Szerbia – állampolgáraként, változó arányú, de többnyire multietnikus régiók, települések lakója. Ennek a népességnek egy része mozog, mozog fizikai és mozog társadalmi értelemben. Mozog a térségen belül, egyre lazuló jelentőségű államhatárok két részén található mikrorégiókon belül (pl. Párkány és Esztergom között, Bihar romániai és magyarországi része között), másrészt mozog nagyobb távolságokban a gazdasági és oktatási centrumok, vagy a nagyobb nyereséget ígérő felvevő piacok, de akár a turisztikai központok irányába is. Az emberek mozognak munkaerőként a jobb megélhetés, nagyobb karrierlehetőség irányába, mozognak diákként a jobb iskolák és főiskolák irányába, mozognak befektetőként a nyersanyaglelőhelyek vagy felvevő piacok irányába, mozognak a nagyobb biztonság, olykor a nagyobb szabadság irányában, de mozognak a szabadidejükben, pl. turistaként is, amikor házat vásárolnak, vagy bérelnek távoli vidékeken, h. az év egy részét rendszeresen ott töltsék.

A régióon belüli mozgások egy része az aktuális országok határain belül történik, másik részük az országhatárokon keresztül. A kettő között e legfontosabb különbség, hogy míg az első csak ideiglenes lakhely bejelentési kötelezettséggel bír az állam felé, a másodiknak esetek többségében a munkahely betöltéséhez munkavállalási engedélyért, az új helyen való lakhatásért tartózkodási majd letelepedési engedélyért kell folyamodnia. De különbözővé

teszi a két esetet a tudomány, amely az egyiket a földrajzi mobilitás, a másikat a nemzetközi vándorlás/migráció címszó alatt tárgyalja. És természetesen különbségeket hoz létre a mindennapi beszéd is, amely a kizárás és bennfoglalás társadalmi mechanizmusait leképezi és egyben meg is alkotja.

Áttekintésünk első számú kiindulópontja, hogy az embereknek a földrajzi térben való **mozgása** a modern társadalmak egyik legfontosabb tulajdonsága, amit a lényegéhez tartozó **mobilitási** rezsimek, a regionális egyenlőtlenségek és az utazás technikai megvalósíthatósága együttesen tesznek lehetővé. Ezt a mozgást igen sok minden támogatja a nemzetállami határokon belül – hiszen ez a lényegéhez tartozik a nemzetállami koncepciónak –, jóval kevesebb az országhatárokon keresztül. Az utóbbi nehézségek egy része politikai, adminisztratív természetű, a másik részük kulturális, illetve nyelvi. Nyilván könnyebb a mozgás a nyelvi azonosság mellett, vagyis egy nyelvterületen belül, még akkor is, ha azt államhatárok osztják különböző politikai egységekre. (Ezzel nem azt akarjuk mondani, h. a Kárpát-medencei nem magyar állampolgárságú, de magyar identitású emberek csak Magyarországra mozognának. Távrolról sem. Ők, amiként erre néhány kutató empirikus evidenciák alapján rámutatott a környezetükben élő nem magyar kapcsolatok segítségével és minták alapján a régió kívüli migrációs célpontokat is követnek, sőt bizonyos időszakokban elsősorban azokat.)

Ennek a régió belüli mozgásnak is, csakúgy, mint mindenfajta földrajzi mobilitásnak a legfontosabb mozgatórugója a **munka**, illetve a **munkaerőpiac**. Azt a vándorlási nyereséget, amit az utóbbi két és fél, három évtized alatt ez az ország magáénak mondhat, jelentős mértékben a magyarországi munkaerőpiacnak a környező országok munkaerőpiacához viszonyított dinamizmusa, relatív nyitottsága eredményezte. A jelenlegi gazdasági regresszió, ill. a környező országok gazdasági prosperitása, és ezzel a taszító effektusok háttérbe szorulása ellenére, mondhatjuk, h. az előző évek tendenciái dominánsan azt mutatták, hogy a Kárpát-medencei magyar diaszpóra a magyarországi oktatási, munkaerőpiac, rejtett, de stabil, folyamatos emberi erőforrás tartaléka. Nyilván jeleznünk kell újra, h. nem magától értetődő és nem az egyetlen felvevő piaca a magyarul beszélő romániai vagy ukrainai munkaerőnek, aki előtt a helyi munkaerőpiacon kívül a nagyobb kapacitással rendelkező nyugat-európai munkaerőpiacon is nyitva állnak. Tovább bonyolítja a dolgot az a közismert tény, h. a munkaerőpiac felvevő kapacitásait a külföldiek irányába állami eszközökkel szabályozni törekszenek.

Amikor a magyar állam megkönnyíti a környező országokból jövő magyarul beszélő munkavállalóknak engedélyhez, letelepedéshez, majd honosításhoz való hozzájutását, valójában annak a gazdasági és népesedés politikai racionalitásnak enged, amely a bevándorló magyar identitású emberekben az ország reprodukciós veszteségeinek legolcsóbb és legbiztonságosabb pótlását látja. Miközben ez a gyakorlat, a nyilatkozatok szintjén nem ösztönzi a kisebbségben élő magyarok un. hazatérő vagy „return” migrációját. Két oka van erre, egyrészt mert szembe találná magát a határon túli magyar közösségek vezetőivel, akik nyilvánvalón e közösségek reprodukciójában és helyben maradásában érdekeltek. Másrészt szembe kellene néznie a magyar nacionalizmus szupremációs előzményeivel, amelynek fontosak a történeti Magyarország emlékhelyei, határon túli pozíciói. Erről az ambivalens szerepet játszó nemzetállamról az utóbbi másfél évtized **migráció politikai** vitáinak vonatkozásában fogunk beszélni.

A földrajzi mobilitás mikro-ökonómiai és munkaerőpiaci racionalitásának ellenében nemcsak az **ambivalens módon viselkedő célország**, hanem bizonyos mértékig annak társadalma,

csakúgy mint a **kibocsátó társadalom**, elsősorban annak elitje által termelt és fenntartott migráció-ellenes identitáspolitikák állnak. Miközben a határontúli szakértelmiség és a politikai elit kisebbik része a migrációs veszteséghez racionálisan viszonyul, a közéletet, az iskolai tankönyveket és az ünnepeket a „megmaradás” és az „árulás” diskurzusai dominálják. A másik oldalon pedig egy sok felmérés által igazolt magas intoleranciájú, bevándorlókat és kisebbségeket nagy arányban elutasító magyar társadalom áll, amely ugyan a legkevésbé idegennek – a felmérések szerint – a határontúli magyar migránsokat érzi, de több jele volt már annak, h. a jóléti vívmányaiban elbizonytalanítják, akkor ennek az ellenérzésének is hangot ad.

A földrajzi mobilitás a helyhez való viszonyt problematizálja, annak számára, aki cselekszi a helyváltogatást, csakúgy mint azok számára, akik értelmezik ezt. Amiként a Magyarországra való bevándorlás kontrollja az ország jelenlegi területi és demográfiai status quoját igyekszik fenntartani, még akkor is, ha a részleges befogadás mellett tör lándzsát, és ezzel nyilvánvaló módon egy **területre irányuló identitásprojektet** visz végbe. A kifelé – Magyarországról a régió más magyarok által is lakott területei felé irányuló fizikai és virtuális mozgást hasonlóképpen territoriális identitásprojektek kísérik, az „elvesztett” területek szimbolikus – és olykor nem is csak szimbolikus – kontrolljának vágya, olyan identitás performanszok kihelyezésével, amelyek a veszélyeztetettnek tételezett környezetben autentikusnak hatnak. A két szélsőség között – a migránsokat, beleértve az etnikai migránsokat is, kizáró territoriális, állammemzeti nacionalizmus és az extraterritoriális történeti nosztalgiát tápláló nacionalizmusok között számos olyan identitáspolitikai diskurzus van, amely a migrációs tapasztalatokra épít. Ezekről a készülő tanulmány **etnicitás, identitáspolitikai és migráció** összefüggéseit értelmező fejezetében írunk.

Amiként már fentebb említettük a migráció nemcsak állami szintű identitáspolitikák középpontjában van, hanem egyéni, kisközösségi szinten is releváns. Kiindulva azokból a tanulmányokból, amelyek mindezidáig a **migrációs tapasztalatot**, annak narratív, ill. diskurzív megformálását, megjelenítését elemezték, továbbá két friss kutatás eredményeit felhasználva két kérdésről szeretnék etnicitás és identitáspolitikák vonatkozásában újat mondani: egyrészt a **civil és egyházi szféra szerepéről a diaszporizáció**, vagyis a migráns múltú magyarok társadalmi szerveződésében, másrészt arról, hogy az etnicitás, ill. a nemzet az **önreprezentáció**jukban miként jelenik meg.

Szemléletbeli fogódzóink

Andreas Wimmer és Nina Glick-Schiller a **módszertani nacionalizmusnak** azt a szociológiát alapjaiban meghatározó szemléletet nevezik, amely a társadalom és a nemzet közé egyenlőségjelet tesz anélkül, hogy explicit módon nacionalista lenne. Jelentős ösztönzője az a nemzeti alapon szerveződő intézményrendszer, amely a kutatásra szánt források fölött rendelkezik, és „nemzeti szinten releváns” kutatásokat helyezi előtérbe a lokálisakkal, regionálisakkal vagy nemzetközisekkel szemben. A társadalomtudományok megrögzötten úgy írták le a nemzetállami határokon belüli folyamatokat, mint az azokon kívüliekkel szembenállókat, és ennek megfelelően szem elől tévesztették az ilyenképpen nemzeti alapon meghatározott területek közötti kapcsolatokat. Egy Giddentől kölcsönzött képpel: „a társadalmi életet a nemzeti alapú társadalom foglalatába sűrítették, és mindent, ami kicsordult, analitikusan levágták”.

Igen nagyhatású a módszertani nacionalizmus a nemzetközi migráció vizsgálatában, amely a nemzetállam által az állampolgárság intézményében létrehozott különbséget magától

értetődővé teszi, és csak ennek implikációival, a migráció okaival – a kibocsátó társadalomban – és következményeivel – a befogadó társadalomban – foglalkozik. E logika legnyilvánvalóbb megnyilvánulása, a kilépést egyszeri aktusnak tekinti, amikor a nemzetállami alapon szerveződő társadalmi tagságok közötti váltás megtörténik. (A migrációval kapcsolatos kérdőívek és interjúk egyik kulcskérdése: mikor vándorolt be? Ha erre nem tud választ adni, mert ő mondjuk 10 évig folytonos mozgásban volt, a hétköznapokat egy budapesti munkahelyen, a hét végéket nagyváradi otthonában töltötte, akkor is kell neki. A végső támasz az állami adminisztráció eljárása: amikor a bevándorolt státuszt megkapta.)

A módszertani nacionalizmus további sajátossága a más állampolgárságú magyarok migrációjának irodalmában az, hogy beleilleszkedik egy olyan politikai és társadalmi közbeszédbe, amely a magyar etnikum kárpát-medencei jelenlétének folytonosságát, állandóságát és stabilitását igyekszik fenntartani egyebek mellett azáltal, h. a mozgó és változó elemeket és folyamatokat bagatellizálja, láthatatlanná teszi. Másfelől, amennyiben beszél a migrációs mozgásokról, a hangsúlyt az alacsony státuszú munkaerő kelet-nyugat irányú mozgására irányítja, elfedve egyrészt az iskolázott, magasabb státuszú népességnek ugyanebbe az irányba történő mozgását, másfelől azt a mozgást, amely e földrajzi és társadalmi téren belül nyugatról keletre, a képzelt centrumból a perifériákra irányul. Ezt hívják máshol kollonializációnak. Korábban más vonatkozásban Melegh Attila hangsúlyozta a magyar nacionalizmus imperialista, kollonialista törelvéseit és tradícióit. A Kárpát-medence magyarok által (is) lakott területei a magyar gazdaság és a magyar társadalom számára úgy működik mint egy gyarmat, ahová nemcsak az olcsó munkaerő, hanem egyéb fajta kiszolgáltatottságok (pl. a kisebbségi helyzetből fakadó) okán a nagy kockázattal járó termelési ágazatokat – pl. bizonyos szimbólumok reprodukcióját, rehabilitációját lehet kihelyezni, nem sokat törődve annak a helyi társadalmat, gazdaságot, sőt a természeti tájat átalakító hatásaival.

Magyarország vonatkozásában az **etnikai migráció** fogalmáról érdemes még a módszertani nacionalizmus vonatkozásában beszélni. Eredetileg azoknak a politikai menekülteknek az emigrációs mozgását volt hivatva jelölni, akik etnikai hovatartozásuk miatt ért őket ért sérelem, hátrányos megkülönböztetés miatt hagyták el lakóhelyüket (az etnicitás push tényező). Később a politikai támogatás, a nyelvi, kulturális azonosság által a célországból ösztönzött elmozdulást értették alatta (pull-efektus). És csak egy harmadik körben merült fel az, h. az etnicitásnak a célországi kapcsolatok kiépítése, a migrációs mozgások megszervezése és fenntartása szempontjából van jelentősége. Vagyis hasonló súlya vagy jelentősége van, mint a lokális vagy regionális kapcsolatoknak, amelyek mentén ugyanúgy el lehet tájékozódni a világban. (Ezért mondják bizonyos kutatók, h. a lokális kapcsolatok felértékelődése a migrációs kapcsolatháló de-etnicizálásával jár együtt.)

Tanulmányunkban tehát az etnikai migrációnak nevezett jelenséget transznacionális mozgások egyik eseteként kezeljük. Ezt tette előttünk Kiss Tamás is, aki amellet érvelt, h. a transznacionalitás fogalmát a diaszpórával szemben előnyben részesíti, mert ugyan mindkettő állandósult mozgások leírásával és értelmezésével foglalkozik, de előbbiben erősebb a gazdaság- és migráció szociológiai elem, miközben a diaszpórában a kulturális.

A transznacionális megközelítés, amit alkalmazni szeretnék, nem áll távol attól a diaszpóra-fogalomtól, amit a határontúli magyarok és Magyarország viszonyára Tóth Judit és Sik Endre próbált bevezetni a tudományos nyelvbe. Egy összehasonlító (orosz-magyar) kutatás eredményeképpen 2000-ben megjelent kötetben Sik Endre tétova kísérletet tett a diaszpóra fogalom meghonosítására és azzal érvelt, hogy mint más diaszpórák esetében a magyarul

beszélő bevándoroltak vagy vándorok identitása a migrációs politikára és hétköznapi előítéletekre való válasz. (Sik Endre 2000)

Sokkal határozottabban foglalt állást Tóth Judit, aki a külföldi párhuzamokat követve diaszpóra-jogról beszél, amikor azokat a törvényeket tekinti át, amelyek alanya a nem magyar állampolgárságú, de magyarul beszélő, magukat magyarnak valló személyek függetlenül attól, h. Magyarország területén élnek – tehát bevándoroltak – avagy a szülőföldjükön. A legfontosabb ellenérv velük szemben – és ezeket a vitákat a könyv is számtalan pont megidézi, h. a diaszpóra olyan közösségre utál, amely migráció révén került jelenlegi lakóhelyére, ahol kisebbségben él. Ez az érv, meggyőződésem szerint nem tudományos, a *ius soli* logikáját követi, sokkal fontosabb az, h. a kisebbségi és a migráns állapotot, a nemzetállamot és a multietnikus környezetekbe ágyazott kisebbségi közösségeket egyaránt összefogó- átölelő fogalmat használjunk.

A készülő tanulmány szerkezete

1. Diskurzusok a *bevándorlásról*

- 1.1. Demográfiai diskurzus
- 1.2. Migráció politikai diskurzus
- 1.3. Munkaerőpiaci diskurzus
- 1.4. Társadalmi előítélet és idegenellenesség-vizsgálatok

2. Diskurzusok a *kivándorlásról*

- 2.1. A kivándorlás okai (push)
- 2.2. A kivándorlás hatásai

3. A vándorokról

- 3.1. Menekültek
- 3.2. Repatriáltak
- 3.3. Vendégmunkások
- 3.4. Tanulók
- 3.5. Karrier migránsok
- 3.6. A migráns tapasztalatokról

4. A magyarságról a migráció vonatkozásában

- 4.1. Egyéni „magyarkodás” (etnikai esszencializmus) – kudarcból fakadó
- 4.2. Egyéni „magyarkodás” (etnikai esszencializmus) – sikeres háttérrel
- 4.3. Az etnicizmus kritikája - egyéni
- 4.4. Diaszpóra szervezetek etnopolitikája